Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

School of Health Sciences Articles

2020-06

þÿ ‘ ½ Ä Î ½ · Â £ ± ¼ ± Á ¬ º · Â º ± ¹ š Í À Á ¿

Georgis, Georgios

http://hdl.handle.net/11728/11939

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Τεύχος 6, Ιανουάριος - Ιούνιος 2020 - Έτος 4ο

η δέλτος

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Αφιέρωμα στον Αντώνη Σαμαράκη

Γράφουν οι:

Ευτυχία Αναστοπούλου
Νικόλαος Βαρβατάκος
Γιώργος Γεωργής
Κυριάκος Ιακωβίδης
Αντώνης Κλάψης
Ανδρέας Κοκκινόφτας
Αντιγόνη Κουβίδη
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Αλέξανδρος Μπαζούκης
Θωμάς Παπαγεωργίου
Κατερίνα Παπαζαχαρία
Ελένη Σαμαράκη
Βασιλική Σελιώτη
Αρετή Τούντα-Φεργάδη
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφόρου
Άγγελος Χρυσοστόμου

Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Η Δέλτος

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας
Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Υπεύθυνος Έκδοσης:
Γιώργος Γεωργής

Συντακτική Επιτροπή:
Γιώργος Γεωργής
Αντώνης Κλάψης
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφόρου

Σύμβουλοι Έκδοσης:
Παντελής Βουτουρής
Βασίλης Καρδάσης
Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Επιμέλεια - Συντονισμός:
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους

Τεύχος 6
Ιανουάριος-Ιούνιος 2020
Λευκωσία

ISSN 2547-8753 (print)
Εκτύπωση: Τυπογραφείο NEGRESCO LTD, Βιομηχανική Περιοχή Αραδίππου, Τ.Θ. 45015, 7110 Αραδίππου, Τηλ. 24531112, Φαξ 24531587, email: negresco@negrescocy.com
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Έντυ Αζίζ
Διεύθυνση Αλληλογραφίας: ideltos@hotmail.com, Γ. Χατζηδάκη 4, 1066 Λευκωσία.
Τιμή: 10 ευρώ
Λευκωσία 2020
Το περιοδικό δέχεται αδημοσίευτες προηγουμένως εργασίες σε ηλεκτρονική μορφή, είτε σε cd είτε στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο.
Ακολουθείται αυστηρά το μονοτονικό σύστημα.
Οι δημοσιευμένες εργασίες εκφράζουν τις προσωπικές απόψεις των συγγραφέων τους.
Η αναδημοσίευση από το περιοδικό επιτρέπεται με την προϋπόθεση ότι γίνεται παραπομπή σε αυτό.

Η Δέλτος 6, Ιανουάριος-Ιούνιος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

3 **Εκδοτικό Σημείωμα**

5 **Ελένη Σαμαράκη**
Ο Αντώνης μου

9 **Αλέξανδρος Μπαζούκης**
Σταθερές της μεταπολεμικής συνθήκης στα διηγήματα του Α. Σαμαράκη: Από το *Ζητείται Ελπίς* στην *Κόντρα*

19 **Γιώργος Γεωργής**
Αντώνης Σαμαράκης και Κύπρος

35 **Άγγελος Χρυσοστόμου**
Ο Σαμαράκης μέσα από τον κυπριακό Τύπο

41 **Βασιλική Σελιώτη**
«Σήματα ελπίδας και κινδύνου»: Ο Αντώνης Σαμαράκης υπό το φως της κριτικής του Παναγιώτη Μουλλά

49 **Ευτυχία Αναστοπούλου**
Αρχείο Αντώνη Σαμαράκη: σελίδες αλληλογραφίας

57 **Κατερίνα Παπαζαχαρία**
Χρονολόγιο Αντώνη Σαμαράκη (1919-2003)

69 **Νικόλαος Βαρβατάκος**
Η επιβίωση μυθικών στοιχείων του Αδώνιδος και της Αφροδίτης στην κυπριακή λατρευτική παράδοση του Λαζάρου

75 **Κυριάκος Ιακωβίδης**
Οι εορτασμοί της 25ης Μαρτίου κατά την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας και οι πρώτες βρετανικές εορτές

95 **Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους**
Προσηλυτιστικές προσπάθειες καθολικών στην Κύπρο στα τέλη του 19ου αιώνα

113 **Ανδρέας Χριστοφόρου**
Το αναγνωστήριο «Η Ισότης» Λεμεσού επί προεδρίας Γεώργιου Μαληκίδη (1890-1911)

123 **Θωμάς Παπαγεωργίου**
«Ήλθεν, είδεν... και εν εχεμύθεια απήλθεν»: η επίσκεψη του Ιταλού κυβερνήτη των Δωδεκανήσων Mario Lago στην Κύπρο (1927)

155 **Αρετή Τούντα-Φεργάδη**
Η ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου και στα Δωδεκάνησα

175 **Ανδρέας Κοκκινόφτας**
Η χειραγώγηση της πολιτισμικής ταυτότητας: ο βρετανικός πολιτιστικός ιμπεριαλισμός και η εκπαίδευση σε Μάλτα και Κύπρο

195 **Αντώνης Κλάψης**
Γενεαλογία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μια ψυχοβιογραφική προσέγγιση

207 **Αντιγόνη Κουβίδη**
Οι επίκαιρες πτυχές μιας «ξεχασμένης πανδημίας»

219 **Χρίστος Κ. Κυριακίδης**
Βιβλιοπαρουσίαση: Μιχάλης Σταυρή, *Ενιαίον Κόμμα Εθνικόφρονος Παρατάξεως*, Λευκωσία 2019

223 **ΜΙΚΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΕΣ**
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Η «εκδίκηση» του Mario Lago

225 **Βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων τόμου**

231 **Βιβλία που λάβαμε**

Εκδοτικό Σημείωμα

*

Το έκτο τεύχος της *Δέλτου* είναι αφιερωμένο στον κορυφαίο Έλληνα πεζογράφο Αντώνη Σαμαράκη, ως τιμητική συμμετοχή στο Έτος Σαμαράκη που κήρυξε το Υπουργείο Πολιτισμού της Ελλάδας, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 100 χρόνων από τη γέννησή του. Τα κείμενα που δημοσιεύονται έρχονται να φωτίσουν και να αναδείξουν ακόμη περισσότερο την προσωπικότητα και το έργο του.

Το έργο του ξεχώρισε από την πρώτη στιγμή και έτυχε διεθνούς αναγνώρισης, όσο λίγοι Έλληνες συγγραφείς. Τέσσερεις συλλογές διηγημάτων, *Ζητείται Ελπίς* το 1954, *Αρνούμαι* το 1961, *Το διαβατήριο* το 1973, *Η κόντρα* το 1992 και τρία εμβληματικά μυθιστορήματα, *Σήμα Κινδύνου* το 1959, *Το λάθος* το 1965 και *Εν ονόματι* το 1998, αποτελούν τη μεγάλη πεζογραφική του κατάθεση, με την οποία πραγματικά πλούτισε τη νεοελληνική λογοτεχνία.

Ο αδρός και λιτός του λόγος, η ανεπιτήδευτη γραφή, το έντονο στοιχείο της κοινωνικής καταγγελίας, η αγωνία του για τον άνθρωπο, η αποστροφή προς τα αυταρχικά καθεστώτα, ο έρωτας της ελευθερίας και της δημοκρατίας αποτελούν τα κυρίαρχα στοιχεία του έργου του. Παρέμεινε σ' όλη τη ζωή του ένας αιώνιος έφηβος, που εκφράστηκε με ξεχωριστή αγάπη για τους νέους. Πρεσβευτής Καλής Θέλησης της UNICEF από το 1989, αναλώθηκε πραγματικά στην προστασία και την ανάδειξη των προβλημάτων των παιδιών όλου του κόσμου ενώ πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Βουλής των Εφήβων, που έδωσε βήμα και φωνή στους νέους της Κύπρου και της Ελλάδας.

Ευχαριστούμε θερμά τη σύζυγό του Ελένη Σαμαράκη για τη στήριξή της στην έκδοση του αφιερώματος, καθώς και για το σύντομο κείμενό της που προτάσσεται στο αφιέρωμα. Συγγραφέας και η ίδια, επέλεξε την προσωπική συγγραφική σιωπή μετά τον γάμο της με τον Αντώνη Σαμαράκη, για να μη θεωρηθεί ότι υπέκλεπτε το ελάχιστο από τη μεγάλη ακτινοβολία του. Γι' αυτό το μικρό της κείμενο, έκφραση ψυχής, ενέχει ιδιαίτερη σημασία.

Θα ήταν παράλειψη να μην τονισθεί η ιδιαίτερη σχέση του Σαμαράκη με την Κύπρο, την οποία αγάπησε από τα εφηβικά του χρόνια. Μετά το 1974 έγινε ο μεγάλος πολιτιστικός της πρεσβευτής, προβάλλοντας παντού το δίκαιο του αγώνα της.

Στο τεύχος περιλαμβάνονται, επίσης, ενδιαφέροντα κείμενα για τον εορτασμό των εθνικών επετείων στην Κύπρο, τις προσπάθειες για προσηλυτισμό των ορθοδόξων από την καθολική προπαγάνδα στα τέλη του 19ου αιώνα στην Κύπρο, τη λειτουργία του αναγνωστηρίου «Η Ισότης» στη Λεμεσό, την επίσκεψη στην Κύπρο του Ιταλού διοικητή των Δωδεκανήσων Mario Lago το 1927, την ελληνική κυριαρχία στο Βόρειο Αιγαίο και τα

Γιώργος Γεωργής

Αντώνης Σαμαράκης και Κύπρος

*

Δύο Έλληνες λογοτέχνες αγάπησαν με πάθος την Κύπρο: ο Γιώργος Σεφέρης και ο Αντώνης Σαμαράκης. Ο Σεφέρης έφερε την Κύπρο πιο κοντά στον Ελληνισμό. Την έκανε πιο οικεία. Ο Σαμαράκης έγινε, μετά το 1974, ένας άτυπος πολιτιστικός πρεσβευτής του νησιού. Παντού, στα ταξίδια του, στις αποστολές του, στις συναντήσεις, στις συνεντεύξεις, στις ομιλίες του, η Κύπρος, το δράμα, οι αγώνες και η αγωνία του λαού της ήταν ο πρώτος στόχος, η κυρίαρχη αναφορά του. Αν ο Σεφέρης έγινε φωνή πατρίδας για το νησί, ο Σαμαράκης υπήρξε ο μεγάλος φίλος, ο αδελφός στα δεινά, ο αγαπημένος συγγραφέας.

Η σχέση του με το νησί πάει πολύ πίσω, στο 1931. Τέλος Οκτωβρίου εκείνης της χρονιάς είχε ξεσπάσει στην Κύπρο στάση εναντίον της αγγλικής κατοχής. Με συλλαλητήρια και βίαιες διαδηλώσεις οι Κύπριοι είχαν διεκδικήσει Ένωση με την Ελλάδα. Επικεφαλής της εξέγερσης ήταν ένας φλογερός ιεράρχης, ο μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς. Οι αγγλικές αρχές προσπάθησαν να συντρίψουν στη γένεσή της την πρώτη αυτή δυναμική εκδήλωση του εθνικού κινήματος. Οι αγγλικές δυνάμεις ασφαλείας κτύπησαν στο ψαχνό τους διαδηλωτές. Η Κύπρος θρήνησε τότε τα πρώτα θύματα. Συνέλαβαν και καταδίκασαν εκατοντάδες διαδηλωτές, επέβαλαν συλλογικά πρόστιμα, απαγόρευσαν τη χρήση της ελληνικής σημαίας, την ανάκρουση του ελληνικού εθνικού ύμνου, τα ελληνικά βιβλία ιστορίας, τα χαρτιά και τα μολύβια με μπλε και άσπρες γραμμές και άλλα. Ανάμεσα στα κατασταλτικά μέτρα ήταν η σύλληψη και η εξορία όσων είχαν πρωτοστατήσει στα επεισόδια ή γενικά είχαν θεωρηθεί ηγετικές φυσιογνωμίες του εθνικού κινήματος. Πολλοί από τους εξόριστους έφτασαν στην Ελλάδα, όπου έτυχαν θερμής υποδοχής. Ο έφηβος Σαμαράκης, με τις πρώιμες ποιητικές ανησυχίες, είχε φορτισθεί μέσα στο κλίμα της εποχής από τα δημοσιεύματα του αθηναϊκού Τύπου για τους αγώνες των Κυπρίων. Η συγκίνηση και η ευαισθησία του μεγάλωσαν όταν γνώρισε κάποιους από τους εξόριστους Κύπριους πατριώτες.[1] Ο δωδεκάχρονος μαθητής στο Βαρβάκειο, που έστελνε συνεργασίες με ποιήματά του στα περιοδικά *Παιδικός Κόσμος* και *Διάπλασις των Παίδων*,[2] έγραψε τότε δύο πατριωτικά ποιήματα για την Κύπρο. Στο πρώτο περιλάμβανε την Κύπρο στους αλύτρωτους αδελφούς. Ήταν το πρώτο κυπριακό «Δεν ξεχνώ»:

---

[1] Αντώνης Σαμαράκης, *1919-*, Αθήνα 2018, σ. 117.
[2] Στο ίδιο, σ. 17.

Δεν ξεχνώ πως έχω ακόμα
αδελφούς μες στη σκλαβιά
στης Ηπείρου τα λαγκάδια
και στην Κύπρο τη γλυκιά.

Μόνο εύχομαι να ζήσω
να τους δω στη λευτεριά
την Ελλάδα ν' αντικρίσω
πιο μεγάλη πιο πλατιά.[3]

Το δεύτερο ποίημα με τίτλο «Κύπρος» αποτελεί έκφραση του ελληνικού εθνικού ευσεβοποθισμού για Ένωση της Β. Ηπείρου και της Κύπρου με την Ελλάδα. Ο Ελληνισμός, ταλαιπωρημένος, ηττημένος το 1922 και διχασμένος από το 1944, αναζητούσε μετά τη μικρασιατική καταστροφή ένα κοινό ενοποιητικό στόχο. Η Ένωση θα αποτελέσει κυρίαρχο πανελλήνιο αίτημα και ψυχικό ενοποιητικό στοιχείο ακόμη και σε περιόδους δοκιμασίας, όπως κατά τον πόλεμο και τον εμφύλιο, μέχρι την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου το 1959. Γράφει για την Κύπρο το 1932 ο έφηβος ποιητής:

Χρόνια και χρόνια λαχταράς,
Κύπρο την ώρα της χαράς
που κοντά μας θα σε φέρει,
φύσα λευτεριάς αγέρι.

Κύπρο μου, όμορφο νησί
έχεις ψυχή ελληνική
και μοσχοβολούν Ελλάδα
τα βουνά σου, τα λαγκάδια.[4]

Το ποίημα συγκίνησε τον καθηγητή της μουσικής στο Βαρβάκειο και στο Ωδείο Αθηνών Ιωάννη Μαργαζιώτη, που το μελοποίησε και έκτοτε πέρασε στα σχολικά βιβλία μουσικής στην Ελλάδα[5] και τραγουδιόταν στις εθνικές γιορτές, ιδιαίτερα σε περιόδους πατριωτικών εξάρσεων, όπως ήταν τα χρόνια του κυπριακού αγώνα 1955-1959. Η Ελλάδα και η Κύπρος τραγουδούσαν Σαμαράκη χωρίς να γνωρίζουν ότι στιχουργός ήταν ο γνωστός πεζογράφος. Ο Σαμαράκης μετά τον Παλαμά, που το 1901 έγραψε το ποίημα «Κύπρος» και πριν τον Σεφέρη που το 1955 εξέδωσε την ποιητική συλλογή *Κύπρον ου μ' εθέσπισεν* και τον Ρίτσο που το 1957 εξέδωσε τον *Αποχαιρετισμό,* βάζει την

[3] Στο ίδιο, σ. 116.
[4] Αντώνης Σαμαράκης, *Ποιήματα,* Αθήνα 2006, σ. 190.
[5] Πάτροκλος Σταύρου, «Μια Καζαντζάκεια κραυγή», στο Θανάσης Νιάρχος (επιμ.), *Μαρτυρίες για τον Αντώνη Σαμαράκη,* Αθήνα 2000, σ. 208-210.

Κύπρο στην ελληνική ποιητική γεωγραφία, μ' ένα ιδιαίτερα πολυτραγουδημένο στιχούργημα.

Ο Σαμαράκης κράτησε από τότε βαθιά μέσα του την εφηβική του εμπειρία και αγάπη για το νησί. Σημειώνει ο ίδιος στην αυτοβιογραφία του:

> *...Αν αγαπάς με όλη σου την ψυχή και θέλεις να μιλήσεις για την αγάπη σου αυτή, μπορείς βέβαια να πεις πολλά εξηγώντας και αναλύοντας ό,τι αισθάνεσαι. Από τα παιδικά μου χρόνια μού συμβαίνει να μην έχω εμπιστοσύνη σε μια τέτοια διαδικασία. Γιατί νομίζω ότι με την απαρίθμηση των λόγων για τους οποίους αγαπάς, δίνεις μεν ένα λογικό σχήμα, αλλά τελικά δεν αποδεικνύεις τίποτα, είναι κάτι το μάταιο. Είναι αδύνατον έτσι να διεισδύσεις στον μυστικό, τον μαγικό χώρο του έρωτα, να ανακαλύψεις και να αποκαλύψεις το φίλτρο που συγκλονίζει το σώμα σου, το νου σου, την καρδιά σου. Φτάνει και περισσεύει να πεις «σ' αγαπώ», τα λέει όλα. Θα ήθελα λοιπόν να πω εδώ: «Σ' αγαπώ, Κύπρος»...*[6]

Φαίνεται ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ο Σαμαράκης εγκαταλείπει την ποίηση, μια ποίηση κατ' εξοχήν θρησκευτική, όπου κατά κύριο λόγο κυριαρχούν οι παιδικές προσευχές.[7] Ο πόλεμος, η κατοχή, ο εμφύλιος και τα πέτρινα μετεμφυλιακά χρόνια, η οξεία παρατηρητικότητα και η κοινωνική του ευθυκρισία τον οδηγούν σε μια άλλη θεώρηση της ζωής, πολύ διαφορετική, που θα εκφραστεί περίτεχνα στο πεζογραφικό του έργο. Ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος σημειώνει ότι:

> *Αν συγκρίνουμε την αφανή σήμερα ποιητική προϊστορία του με το γνωστό πεζογραφικό του έργο, μπορούμε να καταλάβουμε την απόσταση που διάνυσε, καθώς και την πραγματική στροφή του προς τα προβλήματα της εποχής...*

Και συνεχίζει:

> *Και εκεί που θα περίμενε κανείς, έναν ακόμη ποιητή της σειράς, ξεπετάχτηκε ένας ανήσυχος πεζογράφος, συντονισμένος με τον παλμό και τις αγωνίες του σύγχρονου κόσμου.*[8]

Η ελληνική λογοτεχνία έχασε τότε ένα μέτριο ποιητή κα κέρδισε ένα από τους σημαντικότερους πεζογράφους της πρώτης μετεμφυλιακής γενιάς. Το

[6] Σαμαράκης, *1919-...,* ό.π., σ. 113.
[7] *Τα Ποιήματα* του Αντώνη Σαμαράκη εκδόθηκαν το 2016 σ' έναν τόμο, από τις εκδόσεις Ψυχογιός, με πρόλογο του Θανάση Νιάρχου.
[8] Δημήτρης Δασκαλόπουλος, «Αντώνης Σαμαράκης», στον τόμο *Η Μεταπολεμική πεζογραφία. Από τον πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του '67,* τόμ. Ζ', Αθήνα 1988, σ. 54-99.

πρώτο του βιβλίο, η συλλογή διηγημάτων *Ζητείται ελπίς*, που εκδόθηκε το 1954, δεν έμενε απλώς αζήτητη στους πάγκους των βιβλιοπωλείων, αλλά οι βιβλιοπώλες δεν θέλησαν καν να το πάρουν ούτε ως παρακαταθήκη. Χρειάστηκε η κριτική του Παπανούτσου στο *Βήμα*,[9] για να το αναζητήσουν.

Στην Κύπρο η συλλογή πέρασε απαρατήρητη από την κριτική και τον Τύπο γενικά. Είναι άγνωστο αν έφτασε στα λιγοστά κυπριακά βιβλιοπωλεία. Η σκλήρυνση της αγγλικής διοίκησης μετά το δημοψήφισμα του 1950, τις διαδηλώσεις και τις απεργίες που ακολούθησαν την ελληνική προσφυγή στα Ηνωμένα Έθνη το 1954, είχε απαγορευτικές συνέπειες στην πνευματική επικοινωνία με την Ελλάδα. Οι αποικιακές αρχές επέβαλαν λογοκρισία και απαγόρευση εισαγωγής βιβλίων που θεωρούνταν ύποπτα για ανατρεπτικό περιεχόμενο.

Το πρώτο μυθιστόρημα του Σαμαράκη *Σήμα κινδύνου* εκδόθηκε τον Νοέμβριο του 1959, λίγους μήνες μετά την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, που προέβλεπαν την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Από τον Μάρτιο του 1959 μέχρι τον Αύγουστο του 1960 επικράτησε στο νησί ένα ιδιότυπο μεταβατικό καθεστώς, με τη συνέχιση της βρετανικής κυριαρχίας και την παρουσία του Βρετανού κυβερνήτη, τις πρώτες ελεύθερες εκλογές που ανέδειξαν τον Μακάριο πρόεδρο και τον Φαντίλ Κουτσιούκ αντιπρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, τον διορισμό των πρώτων υπουργών και τη βαθμιαία λειτουργία δέκα υπουργείων της Δημοκρατίας. Ένας άνεμος ελευθερίας και δημιουργίας έπνεε στο νησί. Εκδόθηκαν τότε τα περιοδικά *Νέα Εποχή*, τον Μάρτιο του 1959, γύρω από το οποίο συσπειρώθηκε η αριστερή διανόηση, *Πνευματική Κύπρος*, τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου, εθνοκεντρικό, που εξέφραζε τους συντηρητικούς λογοτεχνικούς κύκλους, και ακολούθησαν τον Νοέμβριο του 1960 τα *Κυπριακά Χρονικά*, πρωτοποριακό περιοδικό της νέας γενιάς.

Στα *Κυπριακά Χρονικά* δημοσιεύθηκε η πρώτη κριτική για τον Σαμαράκη. Ο λόγιος δημοσιογράφος, με προέλευση από την Αριστερά, Αλέκος Κωνσταντινίδης παρουσίασε το 1961 το *Σήμα Κινδύνου*, που είχε εκδοθεί το 1959, μαζί με *Το Φράγμα* του Σπύρου Πλασκοβίτη που είχε εκδοθεί το 1961. Το κριτικό σημείωμα για τα δύο βιβλία είχε το χαρακτηριστικό τίτλο «Η αγωνία του σημερινού ανθρώπου στην σύγχρονη ελληνική πεζογραφία». Ο Κωνσταντινίδης παρατηρεί εύστοχα ότι:

> *...Μερικοί είδαν στο «Σήμα Κινδύνου» μόνο την απόγνωση του ανθρώπου που φτάνει στο αδιέξοδο. Αυτό δεν είναι αλήθεια. Στη συμβολική πράξη του ήρωα στο τέλος του βιβλίου, που τραβά το σήμα του κινδύνου σ' ένα τραίνο, βρίσκεται κι όλο το νόημα του βιβλίου. Αν το σήμα του κινδύνου δεν μπορέσει να ταράξει στη μακαριότητά του τον χωρίς ανησυχίες άνθρωπο τότε δεν μπορεί να τον ξυπνήσει κανένα κήρυγμα και κανένα σύνθημα.*
> *Το πολύ δύσκολο αυτό θέμα ο Σαμαράκης το χειρίζεται με δεξιοτεχνία και πειστικότητα. Μερικές μάλιστα σελίδες της νουβέλας όπως οι συναντήσεις και συζητήσεις ανάμεσα στο Βασιλειάδη και τον άλλο ήρωα το βιβλίου, τον Αριστείδη Δημακόπουλο, είναι γραμμένες με τρόπο αριστοτεχνικό και φανερώνουν ένα συγγραφέα με πραγματικό ταλέντο...*

[9] Ευάγγελος Παπανούτσος, «Ένας διηγηματογράφος», *Το Βήμα*, Αθήνα 30 Σεπτεμβρίου 1954.

Το σημείωμα του Κωνσταντινίδη κλείνει με τη διαπίστωση ότι,

> *...Ο Σαμαράκης με την πρώτη κιόλας νουβέλα του, που διαβάζεται με ενδιαφέρον τόσο για το θέμα της και τον πρωτότυπο χειρισμό του όσο και για το τόσο προσωπικό ύφος του συγγραφέα και το χιούμορ που διαποτίζει αρκετές απ' τις σελίδες της, δείχνει ότι δεν είναι μόνο ένα αξιοπρόσεχτο πεζογραφικό ταλέντο αλλά κι ένας συγγραφέας που τον βασανίζουν τα πιο καυτά προβλήματα του καιρού μας και που με το έργο του φέρνει νέους κραδασμούς στην πεζογραφία μας...*[10]

Η κυπριακή κριτική στάθηκε γενικά διστακτική απέναντι στο έργο του Σαμαράκη. Τον Νοέμβριο του 1961 κυκλοφόρησε το τρίτο βιβλίο του, μια συλλογή με έντεκα διηγήματα, κάτω από τον τίτλο *Αρνούμαι*. Παρόλο που η συλλογή πήρε το Κρατικό Βραβείο Διηγήματος το 1962, θα περάσουν άλλα τρία χρόνια μέχρι το 1965 οπότε θα γράψει για το βιβλίο η Μαίρη Πατρόκλου-Σταύρου στην *Πνευματική Κύπρο*.

Η Σταύρου που περιγράφει και τα έντεκα διηγήματα της συλλογής βρίσκει ότι δεν υπάρχει αισιοδοξία στα διηγήματά του.

> *...Κι εδώ βρίσκεται η αρνητική προσφορά του Σαμαράκη. Πεσιμιστής ο ίδιος δεν αφήνει περιθώρια για μια θέση. Στο έργο του επικρατεί η άρνηση και θέτει συνεχώς προβλήματα χωρίς τη λύση τους...*

Φυσικά καταλήγει ότι:

[10] Αλέκος Κωνσταντινίδης, «Κριτική. Η αγωνία του σημερινού ανθρώπου στην σύγχρονη ελληνική πεζογραφία. Αντώνη Σαμαράκη: *Σήμα Κινδύνου*, νουβέλλα, Αθήνα 1959. Σπύρου Πλασκοβίτη: *Το φράγμα*, μυθιστόρημα, Αθήνα 1961», *Κυπριακά Χρονικά*, τχ. 11, Λευκωσία 1961, σ. 465-466.

Ο Σαμαράκης εκφράζεται με σύγχρονα μέσα, έχει ύφος πρωτότυπο, προσωπικό και με φράσι μικρή, μεστή από νόημα δίνει το πνεύμα του καιρού μας και την αγωνία της εποχής μας...[11]

Φάνταζε λίγο υστερόχρονη η κριτική της Σταύρου για το *Αρνούμαι*, που είχε κυκλοφορήσει το 1961, αφού τον Νοέμβριο του 1965 είχε κυκλοφορήσει το *Λάθος*, το μυθιστόρημα που καθιέρωσε ολοκληρωτικά τον Σαμαράκη ως πεζογράφο ολκής. Φυσικά στην Κύπρο τα μηνύματα έφθαναν πάντα με λίγη καθυστέρηση. Έπρεπε πρώτα να εκφραστεί το κέντρο για να πεισθεί η περιφέρεια. Πρώτος θα γράψει για το *Λάθος* ο λογοτεχνικός κριτικός της αριστερής εφημερίδας *Χαραυγή* Πανίκος Παιονίδης, στη στήλη «Φιλολογία και Τέχνη».[12]

Λίγους μήνες αργότερα θα παρουσιάσει *Το λάθος* στην *Πνευματική Κύπρο* ο εκδότης και διευθυντής της, Κύπρος Χρυσάνθης. Απλοϊκή στην προσέγγιση η κριτική του, καταλήγει σε μια επιφανειακή παρατήρηση για τη γλώσσα του μυθιστορήματος:

...Όλα εκφράζονται με απλή γλώσσα, τη σημερινή τρέχουσα γλώσσα των αθηναϊκών γραφείων. Δε θα βρης καμμιά ακρότητα, αλλά ούτε και γλωσσική χαλαρότητα. Λείπει η ωραιολογία του οποιουδήποτε τύπου κι' η προσπάθεια για δημιουργία παράξενου και πρωτότυπου ύφους, που να βασίζεται κυρίως σε άγρα γλωσσικών εκπλήξεων ή σε διανθισμό με παράξενες κι' εκπληκτικές παρομοιώσεις και εικόνες...[13]

Η πανελλήνια και η διεθνής επιτυχία του μυθιστορήματος είχε σχετικά μεγάλη απήχηση και στην Κύπρο, παρόλο που το νησί από τον Δεκέμβριο του 1963 διένυε μια νέα περιπέτεια με τις πρώτες δικοινοτικές ταραχές. Η απονομή από την ομάδα των 12 (Τίτος Αθανασιάδης, Ηλίας Βενέζης, Κωνσταντίνος Δημαράς, Άλκης Θρύλος, Ανδρέας Καραντώνης, Στέλιος Ξεφλούδας, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Ευάγγελος Παπανούτσος, Μιχαήλ Στασινόπουλος, Γιάννης Χατζίνης και Πέτρος Χάρης)[14] του Βραβείου Κώστα Ουράνη[15] στον Σαμαράκη έγινε θέμα στον κυπριακό Τύπο και συνέβαλε ιδιαίτερα στη δημοφιλία του. Παρουσιάζοντας τον Σαμαράκη στους αναγνώστες της, η εφημερίδα *Τελευταία Ώρα* ανέφερε ότι το έργο του είχε μεταφραστεί στη

[11] Μαίρη Π. Σταύρου, «Αντώνη Σαμαράκη: Αρνούμαι», *Πνευματική Κύπρος*, τχ. 62, Λευκωσία 1965, σ. 58-59.
[12] Πανίκος Παιονίδης, «Η κριτική του βιβλίου *Το λάθος*, Αντώνη Σαμαράκη», *Χαραυγή*, Λευκωσία 10 Φεβρουαρίου 1966.
[13] Κύπρος Χρυσάνθης, «Αντώνη Σαμαράκη: *Το Λάθος*, Αθήνα 1965, εκδ. Εστίας», *Πνευματική Κύπρος*, τχ. 76, Λευκωσία 1967, σ. 128.
[14] Από την Ομάδα είχε αποχωρήσει ο Γιώργος Θεοτοκάς.
[15] Το Βραβείο Κώστα Ουράνη απονεμόταν από την Ομάδα των Δώδεκα στο καλύτερο μυθιστόρημα της προηγούμενης χρονιάς.

Γερμανία, Ιταλία, Νορβηγία, Αυστρία, Ελβετία, Φινλανδία, Γιουγκοσλαβία και Ουγγαρία. Τόνιζε μάλιστα ότι:

...Στη Δανία το έργο του έχει περιληφθή σε ειδική κρατική έκδοση για τη σύγχρονη λογοτεχνία και διδάσκεται στα σχολεία. Σημειώνουμε ακόμα πως τον τελευταίο χρόνο έχει δώσει το παρόν του παίρνοντας δημόσια προοδευτικές θέσεις πάνω σε ζωτικά προβλήματα που απασχολούν την Ελλάδα: Κατά του αυλικού πραξικοπήματος, υπέρ της νομιμοποίησης του Κ.Κ.Ε., υπέρ της απόλυσης των πολιτικών κρατουμένων, κατά της δικτατορίας, κατά της λογοκρισίας κλπ.[16]

Σε εκτεταμένο ανυπόγραφο άρθρο της, η αντιπολιτευόμενη τον Μακάριο εφημερίδα *Πατρίς*, με τίτλο «Η πρωτοποριακή μας πεζογραφία. Αντώνης Σαμαράκης. Ο συγγραφέας μιας εποχής», σημείωνε ανάμεσα σε άλλα:

...Ο Αντώνης Σαμαράκης ανήκει σ' αυτούς που, προεκτείνοντας τον προβληματισμό τους πέρα από τον αιφνιδιασμό της φθοράς, ζώντας και αναπνέοντας, όμως, το κλίμα της πνευματικής παρακμής, στρατεύουν τις δυνάμεις τους στη θεραπεία της πάσχουσας διάνοιας της ανθρωπότητας, οραματιζόμενοι την αποδέσμευση, σαν επίκληση στην αδιάψευστη ανταμοιβή της εναγώνιας ανθρώπινης ελπίδας. Μελετώντας τον Σαμαράκη, είναι το ίδιο σαν να μελετάς τα νέα μηνύματα της σύγχρονης εποχής στον τομέα του πνεύματος. Η σύγκρουση ιδεών και πεποιθήσεων και η επίδραση αυτής της πρώτης επαφής, είναι γεγονότα αλληλένδετα με το καθαρώς λογοτεχνικό έργο του Σαμαράκη...[17]

Στα χρόνια που ακολούθησαν εμφανίστηκαν στα κυπριακά περιοδικά και τις εφημερίδες πολλές αναφορές για τον Σαμαράκη. Ξεχωρίζουν τρία σημαντικά κείμενα της διετίας 1970-1972 γραμμένα από τρεις κορυφαίους φιλολόγους. Ο Ανδρέας Παστελλάς με το δοκίμιο «Από το άγχος στο φως (Η πεζογραφία του Αντώνη Σαμαράκη)» το 1970 στην *Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης*,[18] ο Ζήνωνας Ζαννέτος με το μελέτημά του «Αντώνης Σαμαράκης: Ένας σύγχρονος τραγικός» τον ίδιο χρόνο στο *Δελτίο του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Αμμοχώστου*[19] και ο Κώστας Βασιλείου, ποιητής και

[16] *Η Τελευταία Ώρα*, Λευκωσία 18 Απριλίου 1966.
[17] «Η πρωτοποριακή μας πεζογραφία. Αντώνης Σαμαράκης (ο συγγραφέας μιας εποχής)», *Πατρίς*, Λευκωσία 25 Νοεμβρίου 1966.
[18] Ανδρέας Παστελλάς, «Από το άγχος στο φως. (Η πεζογραφία του Αντώνη Σαμαράκη)», *Επιθεώρησις Λόγου και Τέχνης*, τχ. 7-8, Λευκωσία 1970, σ. 383-387.
[19] Ζήνων Ζαννέτος, «Αντώνης Σαμαράκης: Ένας σύγχρονος τραγικός», *Δελτίο του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Αμμοχώστου*, Αμμόχωστος 1970, σ. 31-40.

κριτικός, με την ιδιαίτερα σημαντική δοκιμή «Αντώνης Σαμαράκης. Μια ανήσυχη συνείδηση της εποχής μας», το 1971 στην *Πνευματική Κύπρο*.[20]

Στα τρία αυτά κείμενα επισημαινόταν το λογοτεχνικό τάλαντο, η δύναμη της πεζογραφικής αφήγησης και η πρόσληψη και προβολή από τον Σαμαράκη των προβλημάτων του σύγχρονου ανθρώπου.

Για τη συλλογή διηγημάτων *Το Διαβατήριο*, που εκδόθηκε τον Νοέμβριο του 1973, υπήρξε απόλυτη σιωπή στην Κύπρο. Ήταν εμφανής η αναφορά στο καθεστώς της 21ης Απριλίου και το άγρυπνο μάτι του χουντικού Γραφείου Τύπου της Πρεσβείας της Ελλάδας στη Λευκωσία έριχνε βαριά σκιά στα λογοτεχνικά περιοδικά και τις λογοτεχνικές στήλες των εφημερίδων. Κάποια περιοδικά έπαιρναν επιχορήγηση από την Πρεσβεία και κάποιοι δημοσιογράφοι βρίσκονταν στο μυστικό μισθολόγιό της. Και αυτή ακόμη η αριστερή *Νέα Εποχή* απέφυγε οποιαδήποτε αναφορά. Η κυκλοφορία του βιβλίου είχε συμπέσει με την εξέγερση και την αιματηρή καταστολή του Πολυτεχνείου και την επιβολή του στυγνού καθεστώτος του Ιωαννίδη.

Ο Αντώνης Σαμαράκης επισκέφθηκε για πρώτη φορά την Κύπρο, μετά την Μεταπολίτευση, τον Μάρτιο του 1979, προσκεκλημένος, μαζί με τη σύζυγο του, της Πρεσβείας της Ελλάδας και της Μορφωτικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Παιδείας. Η ανακοίνωση για την επίσκεψη και η άφιξη του συγγραφέα καλύφθηκε εκτεταμένα και χαιρετίσθηκε από τον κυπριακό Τύπο.[21] *Ο Φιλελεύθερος* δημοσίευσε στην πρώτη σελίδα τρίστηλη φωτογραφία του συγγραφέα, με λεζάντα «Ο Αντώνης Σαμαράκης. Ο μεγάλος μας φιλοξενούμενος» και κάτω από τη φωτογραφία την επιφυλλίδα του Δώρου Σ. Χρίστη «Ο Αντώνης Σαμαράκης κι η πρωτοποριακή πεζογραφία». Στο κείμενο γινόταν αναφορά στη μεταπολεμική πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση και στον βαθύ προβληματισμό των συγγραφέων της νέας εποχής, στους οποίους κατέτασσε το Σαμαράκη.

> *...Σ' αυτή τη νέα πλειάδα των συγγραφέων, αναμφισβήτητα μεγάλη θέση κατέχει, μαζί με μερικούς άλλους στη Νεοελληνική μας λογοτεχνία κι ο Αντώνης Σαμαράκης...*[22]

Το κείμενο του Χρίστη, παρόλο που ήταν αναδημοσίευση του άρθρου του που είχε δημοσιευθεί ανώνυμα στην εφημερίδα *Πατρίς* το 1966, όταν ακόμη ο Σαμαράκης δεν ήταν πλατιά γνωστός στην Κύπρο, διατηρούσε την επικαιρότητά του.

[20] Κώστας Βασιλείου, «Αντώνης Σαμαράκης. Μια ανήσυχη συνείδηση της εποχής μας», *Πνευματική Κύπρος*, τχ. 124, Λευκωσία 1971, σ. 99-105.
[21] *Η Σημερινή*, Λευκωσία 27 Φεβρουαρίου και 4 Μαρτίου 1979· *Χαραυγή*, Λευκωσία 2 και 4 Μαρτίου 1979.
[22] Δώρος Σ. Χρίστης, «Ο Αντώνης Σαμαράκης κι η πρωτοποριακή πεζογραφία», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 3 Μαρτίου 1979.

Στο αεροδρόμιο Λάρνακας, όπου τον υποδέχτηκαν εκπρόσωποι της Πρεσβείας και της Μορφωτικής Υπηρεσίας, δήλωσε ότι «το αύριο θα είναι πιο φωτεινό για την Κύπρο, παρ' όλα τα φοβερά εμπόδια που ορθώνονται τώρα στο δρόμο της». Τη Δευτέρα 5 Μαρτίου επισκέφθηκε το Μοναστήρι του Μαχαιρά και το κρησφύγετο του Αυξεντίου και την επόμενη μέρα πήγε στον Κύκκο και κατέθεσε στεφάνι στον τάφο του Μακαρίου στο Θρονί. Την Τρίτη το πρωί έγινε δεκτός από τον αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο, τον υπουργό Παιδείας Χρυσόστομο Σοφιανό και τον υφυπουργό Κώστα Χατζηστεφάνου.[23]

Το βράδυ της ίδιας μέρας μίλησε στο Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο, στη Διεθνή Έκθεση, μπροστά σε μια ογκώδη σύναξη, με θέμα «Η ευθύνη του συγγραφέα και η εποχή μας». Ήταν μια από τις μεγαλύτερες πνευματικές εκδηλώσεις που είχαν γίνει μέχρι τότε στην Κύπρο.

Την Τετάρτη 7 Μαρτίου έγινε δεκτός από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Σπύρο Κυπριανού,[24] συναντήθηκε με το Συμβούλιο και μέλη της Εταιρείας Λογοτεχνών, επισκέφθηκε προσφυγικούς καταυλισμούς και κατέθεσε στεφάνι στα Φυλακισμένα Μνήματα. Η συγκινητικότερη στιγμή της επίσκεψής του ήταν η ομιλία του την Πέμπτη το πρωί σε 1500 μαθητές, απ' όλα τα Γυμνάσια της Λευκωσίας. Ήταν εκεί ο υπουργός Παιδείας Χρυσόστομος Σοφιανός, ο επιτετραμμένος της Ελληνικής Πρεσβείας Χρίστος Ζαφειρόπουλος, επιθεωρητές, καθηγητές και καθηγήτριες. Κατά την είσοδό του στο Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο όρθιοι οι μαθητές τον χειροκρότησαν παρατεταμένα. Ο Σαμαράκης μίλησε προς τα παιδιά με θέμα «Ο κόσμος πρέπει ν' αλλάξει».

Την ίδια μέρα δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *Ο Φιλελεύθερος* η επιφυλλίδα του εξαίρετου φιλόλογου και κριτικού της λογοτεχνίας Γιώργου Λυσιώτη με τίτλο «Αντώνης Σαμαράκης. Ερμηνευτής της σύγχρονης αγωνίας». Το κείμενο άρχιζε με τη διαπίστωση:

> *Αν υπάρχει ένας συγγραφέας που μας δίνει παραστατικά και ανάγλυφα τα σημεία και μηνύματα της εποχής μας, αυτός είναι ο Αντώνης Σαμαράκης. Είναι ο πεζογράφος της τελευταίας μόδας, που τόσο έχουν αγαπήσει οι νέοι άνθρωποι της εποχής μας. Ακριβώς αυτής της εποχής, της γεμάτης προβληματισμό και εναγώνια αναζήτηση γίνεται ερμηνευτής ο Αντώνης Σαμαράκης. Είναι απολογητής του αυτοδιδαξάμενου και αυτοτιμωρούμενου ανθρώπου της εποχής μας. Έχει συλλάβει τον άνθρωπο στην υποστασιακή του έκφραση και υπαρξιακή του ταλάντευση. Ο σύγχρονος άνθρωπος είναι ένας ταλαντευόμενος και κλονιζόμενος. Είναι η προσωποποίηση της αγωνίας. Πορεύεται μέσα στη μόνωση και*

[23] *Χαραυγή*, Λευκωσία 7 Μαρτίου 1979.
[24] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 9 Μαρτίου 1979.

αποξένωση από τον ίδιο τον εαυτό του. Ψάχνει για μια ελπίδα. Ένα σωσίβιο κι ένα διέξοδο μέσα από το τρικυμισμένο πέλαγο της ζωής...[25]

Λίγο πριν αναχωρήσει από την Κύπρο έδωσε μια συνέντευξη στον *Φιλελεύθερο*, στη Μαρία Δωρίτη. Αποσπώ δυο ερωταπαντήσεις από τη συνέντευξη:

Ερώτηση: *Είπατε πως οι Έλληνες συγγραφείς είναι χλιαροί στη στάση τους απέναντι στο ζήτημα της Κύπρου. Τί θα μπορούσαν να κάνουν και δεν έκαναν; Τί μπορούν να κάνουν;*
Απάντηση: *Ναι, πιστεύω πως εμείς οι συγγραφείς στην Ελλάδα δεν έχουμε προσφέρει ό,τι θα μπορούσαμε για να συμπαρασταθούμε θετικά στον αγώνα του κυπριακού λαού. Ο καθένας από μας χωριστά, αλλά και στα διάφορα λογοτεχνικά αναγνώσματα, έχουμε πολλές δυνατότητες που δεν τις αξιοποιήσαμε ως τώρα. Τί μπορεί να γίνει στην πράξη; Ο αγώνας της Κύπρου, δικός μας στην κυριολεξία αγώνας, για την ίδια την Ελλάδα αγώνας, του Ελληνισμού θέμα καίριο, θα έπρεπε να μας εμπνέει και να μας δραστηριοποιεί και με τη λογοτεχνική δουλειά μας, αλλά και με την κίνησή μας στον κοινωνικό χώρο οφείλουμε να δίνουμε αποδείξεις πως* ***δεν ξεχνάμε*** *την Κύπρο, το λαό της τον αγώνα που έγινε εκεί και που συνεχίζεται. Με άρθρα στον Τύπο της Ελλάδας, με κάθε άλλη δημοσίευση όταν και όπως μπορούμε αλλά και δημιουργώντας εμείς οι ίδιοι ευκαιρίες για την Κύπρο, με την παρουσία και στα ραδιόφωνα και στην τηλεόραση, με διαφώτιση της ξένης κοινής γνώμης και ιδιαίτερα των ξένων συγγραφέων, με ταξίδια στην Κύπρο, όχι βέβαια τουριστικού χαρακτήρα, και με ομιλίες παντού στο νησί και με παραπέρα ανάπτυξη, των δεσμών αδελφοσύνης και αλληλεγγύης με τους ανθρώπους της Κύπρου, με επικοινωνία με τους δημοκρατικούς προοδευτικούς συγγραφείς στην Τουρκία...*
Ερώτηση: *Ποια είναι η γνώμη σας για τη σημερινή Κυπριακή λογοτεχνία; Βλέπετε καμιά δυνατότητα να λειτουργήσουν τα έργα των Κυπρίων στον ελληνικό χώρο;*
Απάντηση: *Γνωρίζω αρκετά -όχι όσο θα ήθελα και θα μπορούσα, ομολογώ την ενοχή μου- τη σημερινή λογοτεχνία της Κύπρου. Εκτιμώ βαθύτατα τα έργα των συναδέλφων μου που τόσο δημιουργικά και αγωνιστικά δουλεύουν για το πολιτιστικό ανέβασμα του λαού. Υπάρχουν στην Κύπρο συγγραφείς πρώτης γραμμής, τα*

[25] Γιώργος Λυσιώτης, «Αντώνης Σαμαράκης. Ερμηνευτής της σύγχρονης αγωνίας», *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 8 Μαρτίου 1979.

έργα τους μ' έχουν συγκινήσει πολύ, τα αγάπησα με όλη μου την καρδιά. Αλλά και γενικότερα στον ευρύτερο χώρο της καλλιτεχνικής δημιουργίας, η σημερινή Κύπρος έχει να επιδείξει λαμπρά επιτεύγματα. Πολλές δυνατότητες βλέπω να λειτουργήσουν εδώ τα έργα των συγγραφέων και καλλιτεχνών της Κύπρου. Χρειάζεται όμως πρόγραμμα, συντονισμένη δουλειά. Εμείς, οι Έλληνες συγγραφείς, πολλά μπορούμε να κάνουμε για να γίνουν γνωστά, όπως το αξίζουν, τα έργα των Κυπρίων συναδέλφων μας. Ας κινηθούν, όμως, παράλληλα, και οι δύο Κυβερνήσεις, τα αρμόδια υπουργεία. Τί έχουν κάνει στον τομέα αυτό; Πολύ λίγα νομίζω.

Με την ευκαιρία εξέφρασε τις ευχαριστίες του για τη θερμή υποδοχή που του επιφύλαξε η Κύπρος:

Θέλω να εκφράσω από τις φιλόξενες στήλες του αγαπητού «Φιλελεύθερου» την απέραντη ευγνωμοσύνη που νιώθω για όλους σας στην Κύπρο. Το ταξίδι μου εκεί -το πρώτο αλλά όχι και το τελευταίο- με συγκλόνισε, μου έδωσε απίθανη χαρά και συγκίνηση. Η επικοινωνία μου με τους απλούς ανθρώπους, με τα νιάτα της Κύπρου, όλα αυτά που έζησα κοντά σας μ' έχουν αναστατώσει. Τί πρώτο να πω και τί δεύτερο; Σας ευχαριστώ με όλη μου τη ψυχή. Δεν ξεχνώ την Κύπρο, το λαό της, τα νιάτα της Κύπρου. Δεν ξεχνώ τον αγώνα της, αγώνα, το λέω και το ξαναλέω, για την ίδια την Ελλάδα, για τον Ελληνισμό τον ίδιο.[26]

Ο Σαμαράκης, σ' εκείνη την επίσκεψη γοητεύθηκε από την προσωπικότητα του νεαρού υπουργού Παιδείας Χρυσόστομου Σοφιανού. Λίγο μετά την επιστροφή του στην Αθήνα του έστειλε το ακόλουθο τηλεγράφημα:[27]

Στο πρόσφατο ταξίδι μου στην Κύπρο είχα την ευκαιρία και τη χαρά να διαπιστώσω τόσο το δημιουργικό εθνικό έργο που πραγματοποιείτε στο ζωτικό χώρο της παιδείας, όσο και τα δημοκρατικά ιδανικά που σας εμπνέουν, σας εκφράζω τη βαθιά εκτίμησή μου στο έργο σας και στην προσωπικότητά σας.

Με τη φιλία μου, Αντώνης Σαμαράκης.

Εκείνη η επίσκεψη στην Κύπρο στάθηκε προσκύνημα αγάπης του συγγραφέα και σφυρηλάτησε τον χρυσό δεσμό του με την Κύπρο. Σημειώνει στην αυτοβιογραφία του που πρωτοκυκλοφόρησε το 1996:

[26] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 24 Μαρτίου 1979.
[27] *Χαραυγή*, Λευκωσία 29 Αυγούστου 1979.

Πάνε πολλά χρόνια, δεκαεννέα ολόκληρα χρόνια, από την πρώτη μου γνωριμία με την Κύπρο. Από τότε το ελληνικό τούτο νησί πλέει μέσα μου, σχεδία αγωνιστικότητας και ελπίδας και ομορφιάς για μένα το ναυαγό στη σκληρή θάλασσα μικρότητας που λίγο - πολύ μας έχει όλους αιχμαλωτίσει. Έχω γευτεί τη γοητεία της Κύπρου πολλές ως τώρα φορές. Αλλά έχω ζήσει και τον πόνο της και το λυγμό της...[28]

Έκτοτε επισκέφθηκε πολλές φορές την Κύπρο και έγινε άτυπος πολιτιστικός πρεσβευτής της. Η Κύπρος τού ανταπέδωσε ποικιλότροπα την αγάπη της.

Τον Οκτώβριο του 1982 απονεμήθηκε στον Σαμαράκη το κορυφαίο Λογοτεχνικό Βραβείο των Ευρωπαίων. Η Κύπρος συμμετείχε στην ευφορία της βράβευσης. Διερμηνεύοντας τα αισθήματα όλου του λαού ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Σπύρος Κυπριανού τού απέστειλε συγχαρητήρια επιστολή, στην οποία τόνιζε, ανάμεσα σε άλλα:

Σας συγχαίρω θερμότατα για το γεγονός αυτό και σας εύχομαι ακόμη μεγαλύτερες επιτυχίες και αναγνώριση.
Σας απευθύνω πρόσκληση να επισκεφθείτε με την σύζυγό σας την Κύπρο, για να μπορέσουμε από κοντά να σας εκφράσουμε τα αισθήματά μας, τιμής και αγάπης.[29]

Ο Σαμαράκης αποδέχτηκε την πρόσκληση, ενώ ως έκφραση αναγνώρισης στο έργο του μεγάλου συγγραφέα, αποφασίστηκε να διδάσκονται στη μέση εκπαίδευση *Το Λάθος* και το *Ζητείται Ελπίς*.[30]

Παράλληλα, η Εθνική Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών Κύπρου, η Ένωση Λογοτεχνών Κύπρου και το Κυπριακό ΠΕΝ αποφάσισαν τη διοργάνωση κοινής εκδήλωσης προς τιμήν του συγγραφέα[31] που πραγματοποιήθηκε στην Πύλη Αμμοχώστου στις 15 Δεκεμβρίου 1982.

Ο συγγραφέας έγινε δεκτός για δεύτερη φορά με μεγάλο ενθουσιασμό. Ο χώρος της Πύλης Αμμοχώστου αποδείχτηκε πολύ μικρός γιατί προσήλθε πλήθος λαού, για να τον ακούσει. Την επόμενη έδωσε δεξίωση προς τιμήν του ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Ο Θεατρικός Οργανισμός Κύπρου (ΘΟΚ) είχε προγραμματισμένη εκείνη τη μέρα την επίσημη πρώτη του έργου του Κυριάκου Ευθυμίου «Έγινε κι αυτός ο πόλεμος». Ο Οργανισμός με επίσημη ανακοίνωσή του πληροφόρησε το κοινό ότι είχε αναβάλει για μια ώρα την παράσταση «για να δοθεί χρόνος στους προσκεκλημένους στη δεξίωση να παρακολουθήσουν

[28] Σαμαράκης, *1919-...*, ό.π., σ. 114.
[29] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 4 Νοεμβρίου 1982.
[30] *Η Σημερινή*, Λευκωσία 8 Νοεμβρίου 1982.
[31] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 12 Δεκεμβρίου 1982· *Ανεξάρτητος*, Λευκωσία 13 Δεκεμβρίου 1982.

και το έργο».[32] Το γεγονός έμοιαζε με ευτράπελη σελίδα βγαλμένη μέσα από το έργο του Σαμαράκη. Ο συγγραφέας έδειξε πρώτος το ήθος του και προσήλθε αμέσως μετά τη δεξίωση στην παράσταση. Ήθελε να τιμήσει με την παρουσία του ένα νέο συγγραφέα. Έμεινε στην Κύπρο ένα ολόκληρο δεκαήμερο. Επισκέφθηκε σχολεία, αρχαιολογικούς χώρους και άλλα μνημεία. Απλός και καταδεκτικός αποδεχόταν κάθε πρόσκληση. Στις 27 Δεκεμβρίου το απόγευμα τέλεσε στη Λευκωσία τα εγκαίνια του Βιβλιοπωλείου «Ώρα».[33] Κόσμος πολύς προσήλθε να του σφίξει το χέρι και να του μιλήσει από κοντά.

Έφυγε για την Αθήνα γεμάτος από Κύπρο και έβαλε το νησί στις άμεσες προτεραιότητές του. Μιλούσε παντού για την προσφυγιά, την εισβολή και την κατοχή. Εξέφραζε την αλληλεγγύη του προς τον κυπριακό λαό με κάθε τρόπο. Το καλοκαίρι του 1985 απέρριψε πρόσκληση να επισκεφθεί την Τουρκία. Σύμφωνα με κυπριακή εφημερίδα:

Ο καθείς και τα όπλα του... Κι αυτά τα «όπλα» για τον συγγραφέα μας Αντώνη Σαμαράκη αποδείχτηκαν για άλλη μια φορά δημοκρατικά και συνυφασμένα με το πνεύμα του έργου του.
Έτσι, αρνήθηκε πρόσφατα να ταξιδέψει στην Τουρκία, μετά από πρόσκληση που του είχε απευθύνει η Εταιρεία Τούρκων Συγγραφέων. Κι αυτό το «αρνούμαι», βέβαια, του Αντώνη Σαμαράκη ήταν μια απάντηση στη δικτατορία του Εβρέν και στις δολοφονίες και διώξεις εκατοντάδων δημοκρατικών πολιτών από τις φασιστικές αρχές της γειτονικής χώρας.[34]

Τον Φεβρουάριο του 1987 ήρθε για τρίτη φορά στην Κύπρο για να λάβει μέρος στις εκδηλώσεις για την κατεχόμενη πόλη της Αμμοχώστου, που οργάνωσε στη Δερύνεια στις 8 Φεβρουαρίου η Συντονιστική Επιτροπή Γυναικείων Σωματείων Αμμοχώστου με επικεφαλής την Κλαίρη Αγγελίδου. Ήταν εκεί όλη η κυπριακή πολιτική ηγεσία, η Άννα Συνοδινού και άλλοι λογοτέχνες και καλλιτέχνες από την Ελλάδα. Από αυτή την εκδήλωση έχουμε μια συγκινητική, συγκλονιστική περιγραφή της παρουσίας του Σαμαράκη.

Δάκρυσε από συγκίνηση ο μεγάλος Έλληνας συγγραφέας Αντώνης Σαμαράκης στο απρόσμενο συναπάντημά του με τη μάνα ενός από τους αγνοούμενούς μας.
Ο Σαμαράκης είχε πάει να φυτέψει ένα δένδρο στο «Δάσος της Ελπίδας» δίπλα στη γραμμή Αττίλα, όταν μια μαυροφορεμένη γυναίκα, αφού τον καλωσόρισε, τον αγκάλιασε και τον φίλησε.

[32] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 16 Δεκεμβρίου 1982.
[33] *Η Σημερινή*, Λευκωσία 29 Δεκεμβρίου 1982.
[34] *Ανεξάρτητος*, Λευκωσία 29 Ιουλίου 1985.

Πρόκειται για την 60χρονη Δερυνιώτισσα Ελένη Βερέη που ο γιος της Πιερής 22 χρόνων έφεδρος το 1974 χάθηκε κατά τις μάχες της Μιας Μηλιάς.[35]

Δεν έχανε ποτέ την ευκαιρία να μιλά για την Κύπρο. Είναι χαρακτηριστικά όσα είπε στη συνέντευξή του στον Ρώσο συγγραφέα Ανατόλι Ριμπάκοφ τον Σεπτέμβριο του 1990, όταν εκείνος χαρακτήρισε τον Σαντάμ Χουσεΐν του Ιράκ, «Κλέφτη της Βαγδάτης».

...Εντάξει, Ανατόλι. Αλλά πολύ πιο κοντά στη Ρωσία, πιο κοντά στη Σοβιετική Ένωση είναι το ορμητήριο ενός άλλου «κλέφτη της Βαγδάτης», κακοποιός είναι κι αυτός, ο Αττίλας, η Άγκυρα. Όταν λοιπόν το 1974 η Τουρκία έκανε στρατιωτική εισβολή στην Κύπρο, μια ξένη χώρα, η Κύπρος, κυρίαρχη και ανεξάρτητη... Όταν τότε η Τουρκία έκανε επίθεση στην Κύπρο, άδικη και άτιμη επίθεση, την κατακομμάτιασε, τη βύθισε στο πένθος και στη συμφορά και υποδούλωσε στην ανάλγητη κατοχή του αυτός ο άλλος «κλέφτης της Βαγδάτης» το 40 τοις εκατό του εδάφους της Κύπρου... Ποια ήταν τότε η αντίδραση των «πολιτισμένων» χωρών και προπάντων των υπερδυνάμεων, της Σοβιετικής Ένωσης και των Ηνωμένων Πολιτειών; Τίποτα!... Τίποτα στην πράξη, τίποτα το ουσιαστικό. Ευχολόγια μόνο. Αν όμως η Κύπρος, αντί για τη λαμπρή ιστορία της ανά τους αιώνες, αντί για το θαυμαστό πολιτιστικό παρελθόν και παρόν που έχει, αντί για πνευματικές αξίες και πραγματώσεις, αν η Κύπρος αντί για όλα αυτά διέθετε απλώς το πετρέλαιο του Κουβέιτ, τότε...

- Αλλά τότε οι δυο υπερδυνάμεις, η Σοβιετική Ένωση και οι Ηνωμένες Πολιτείες, ήταν σε διάσταση μεταξύ τους, δεν είχαν κοινές απόψεις σε πολλά, όπως σήμερα.

- Ούτε όμως και σήμερα κάνετε κάτι. Πλήρης αδιαφορία, απάθεια, η τραγωδία της Κύπρου που συνεχίζεται η ίδια και χειρότερη σας αφήνει εντελώς ασυγκίνητους. Και μάλιστα, τώρα τελευταία που νέοι κίνδυνοι από τον «κλέφτη της Βαγδάτης» Αττίλα απειλούν το μαρτυρικό νησί, τώρα που νέα ζοφερά ενδεχόμενα διαγράφονται στον ορίζοντα της Κύπρου. Αν το 1974 δεν κάνατε τίποτα για τους λόγους έστω που λες, γιατί επιτέλους δεν προχωρείτε σε δράση σήμερα που υπάρχει συνεννόηση μεταξύ των δυο υπερδυνάμεων; Ώστε για τη διεθνή πολιτική το μόνο που έχει σημασία είναι το υλικό κέρδος... Πού να βρει το δίκιο της η έρμη η Κύπρος, τι σημασία έχει για τους μεγάλους και ισχυρούς του κόσμου μας αν την κατάσφαξε ο επιδρομέας, αν λεηλάτησε την πολιτιστική κληρονομιά αιώνων...[36]

[35] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 9 Φεβρουαρίου 1987.

Τον Οκτώβριο του 1991 ξαναβρέθηκε στην Κύπρο για να στηρίξει τον Ραδιομαραθώνιο. Είναι γνωστή η ευαισθησία του για τα παιδιά, τα παιδιά της Κύπρου, της Ελλάδας, της Αιθιοπίας, της Αφρικής.

Τον Δεκέμβριο του 1992 ο πρόεδρος Γιώργος Βασιλείου αναγνωρίζοντας την προσφορά του προς την Κύπρο τού απένειμε τον «Μεγαλόσταυρο του Τάγματος Μακαρίου Γ'», την ανώτερη τιμητική διάκριση της Κυπριακής Δημοκρατίας.[37] Παραδίδοντας τα παράσημα της διάκρισης ο πρόεδρος Βασιλείου τόνισε ότι ο Σαμαράκης τιμούσε τα ελληνικά γράμματα διεθνώς, ως ένας από τους πιο γνωστούς συγγραφείς της Ευρώπης που προέρχονταν από τον ελληνικό χώρο και ότι ήταν «ένας μεγάλος φίλος της Κύπρου, ένας φλογερός αγωνιστής της Δημοκρατίας, ένας άνθρωπος που πάντοτε αγωνιζόταν για τα δίκαια του λαού, για τα δίκαια του Ελληνισμού».[38]

Στη σεμνή τελετή στο Προεδρικό Μέγαρο μίλησε για τη ζωή και το έργο του Σαμαράκη ο υφυπουργός παρά τω Προέδρω, Πάτροκλος Σταύρου. Στην αντιφώνησή του ο συγγραφέας ευχαρίστησε για την τιμή και δήλωσε ότι αποδεχόταν τη διάκριση εξ ονόματος όλων των πνευματικών ανθρώπων της Ελλάδας, που παρατάσσονταν στο πλευρό της Κύπρου.

Με αφορμή εκείνη την επίσκεψη, ο Σαμαράκης έτυχε πραγματικά παλλαϊκής επιβράβευσης. Στις 17 Δεκεμβρίου το πρωί ο δήμαρχος Λευκωσίας Λέλλος Δημητριάδης, στην παρουσία των μελών του Δημοτικού Συμβουλίου και άλλων επίσημων προσκεκλημένων παρέδωσε στον συγγραφέα τιμητική πλάκα του Δήμου εκ μέρους του λαού της πρωτεύουσας, ως «έκφραση τιμής και ευγνωμοσύνης για την αγάπη και αλληλεγγύη του στους αγώνες της Κύπρου για ελευθερία και δικαιοσύνη, όπως επίσης και για την πνευματική και κοινωνική του προσφορά».[39]

Παρόμοια, ο Δήμος Λάρνακας το βράδυ της ίδιας μέρας απένειμε σε ειδική εκδήλωση στο Δημοτικό Μέγαρο το χρυσό μετάλλιο της πόλης, το «Μετάλλιο Ζήνωνα Κιτιέα». Κατά την απονομή της διάκρισης, ο δήμαρχος Λάρνακας Γεώργιος Λυκούργος είπε:

...Έχω την εξαιρετική τιμή και την εξαιρετική χαρά να δεχθώ εκ μέρους των Λαρνακέων το διάσημο Έλληνα συγγραφέα Αντώνη Σαμαράκη, στον οποίο απονέμω το μετάλλιο της πόλης σε ένδειξη ελάχιστης τιμής, αγάπης και εκτιμήσεως για το έργο του.

[36] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 18 Σεπτεμβρίου 1990.
[37] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 12 Δεκεμβρίου 1992.
[38] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 15 Δεκεμβρίου 1992.
[39] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 16 Δεκεμβρίου 1992.

Στην απάντησή του, συγκινημένος ο Σαμαράκης είπε, ανάμεσα σε άλλα:

> *Τα αισθήματά μου είναι ανάμικτα, αφενός μια βαθύτατη συγκίνηση και ευγνωμοσύνη η οποία είναι ένα πρόσθετο βάρος ευθύνης πάνω μου, να κάνω ό,τι μπορώ και το χρέος μου...*[40]

Με την ευκαιρία της παραμονής του στην Κύπρο ο Σαμαράκης κατέθεσε στεφάνια στον ανδριάντα του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' στο Προεδρικό και στα Φυλακισμένα Μνήματα, ενώ επισκέφθηκε το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, όπου έγινε δεκτός με τιμές εν ενεργεία υπουργού. Επιθεώρησε τιμητικό απόσπασμα που παρουσίασε όπλα, κατέθεσε στεφάνι στο Ηρώο των Πεσόντων της Δύναμης κατά την τουρκική εισβολή και μίλησε συγκινημένος προς τους οπλίτες.

Έφυγε από την Κύπρο, πλήρης τιμών, έχοντας ένα συμβόλαιο χρέους με το νησί, γι' αυτό συνέχισε να προβάλλει παντού την Κύπρο και τα δίκαιά της. Μια από τις τελευταίες προσφορές του ήταν η απόφαση που έλαβε ως πρόεδρος της οργανωτικής επιτροπής της Βουλής των Εφήβων να μετέχουν στη διοργάνωση μαθητές από την Κύπρο. Ήταν έκφραση της αγάπης του προς την Κύπρο, αλλά και της ευρύτητας της αντίληψής του για τον Ελληνισμό.

Ο Σαμαράκης έφυγε για το μεγάλο ταξίδι στις 8 Αυγούστου 2003 στην Πύλο. Ο θάνατός του προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση στην Κύπρο και την Ελλάδα. Στην Κύπρο εξέδωσαν ανακοινώσεις και απέστειλαν συλλυπητήρια προς την κα Ελένη Σαμαράκη, ο Πρόεδρος της Βουλής Δημήτρης Χριστόφιας και όλα τα κοινοβουλευτικά κόμματα. Ο κυπριακός Τύπος τόνισε ότι ο Σαμαράκης «υπήρξε από τους πιο αγαπητούς συγγραφείς και ακούραστος εργάτης της υπεράσπισης των δικαίων του κυπριακού λαού».[41]

Την παγκύπρια και πανελλήνια οδύνη συνόψισε την επόμενη μέρα ο τίτλος σε κυπριακή εφημερίδα: «Φτωχότερη από χτες η ελληνική λογοτεχνία».[42]

---

[40] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 17 Δεκεμβρίου 1992.
[41] *Ο Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 9 Αυγούστου 2003.
[42] Στο ίδιο.